

İDEAL İNSAN KİMDİR? FÂRÂBÎ MERKEZLİ BİR OKUMA

Fatih AYDIN*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 14 Haziran 2020, **Kabul Tarihi:** 11 Ağustos 2020, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2020, **Atıf:** Aydın, Fatih. "İdeal İnsan Kimdir? Fârâbî Merkezli Bir Okuma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (Eylül 2020): 991-1013

<https://doi.org/10.33415/daad.752674>

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 01 January 2020, **Accepted:** 29 March 2020, **Published:** 30 September 2020, **Cite as:** Aydın, Fatih. "Who is the Ideal Human? al-Fârâbî Based Reading". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 20/2 (September 2020): 991-1013.

<https://doi.org/10.33415/daad.752674>

Öz

"İdeal insan kimdir?" sorusu düşünce tarihinin her döneminde varoluşa dair sorgulama sürecinde anlamlı bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Pek çok düşünürün bu konu hakkında yorumları olmakla birlikte çok yönlü bir düşünür olan Fârâbî böyle bir problemi insanın varoluş gayesi, ahlâkî özellikleri ve toplumsal yönüyle birlikte değerlendirmektedir. Bu makalede Fârâbî metinlerinden hareketle insanın varlık sahasındaki konumu, gayesi, kendisinde yer alan potansiyelleri, Tanrı ve âlemler ilişkisi çerçevesinde insandan beklenen yetkinliğinin neler olduğu üzerinde durulacaktır. Fârâbî metinlerinde yetkinlik insanın Tanrı-âlem-siyaset denklemi içerisinde uyumlu konumuyla değerlendirilmektedir. Tanrı'nın âleme koyduğu düzen gibi insan, kendisine verilmiş kuvvelerin yani potansiyel özelliklerin uyumlu bir şekilde kullanılmasının neticesinde yetkinliğe ulaşır. O, insanın doğru bilgi ve doğru eyleme dair erdemlerinin kazanılması ile kendisinden beklenen yetkinliğe ulaşabileceğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Fârâbî, İdeal İnsan, Yetkinlik, Erdem.

* Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı, fatihaydin@duzce.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-0672-5822>

Who is the Ideal Human? al-Fārābī Based Reading

Abstract

"Who is the ideal person?" is a substantive question in the questioning process of existence in every period of thought history. Although many philosophers have comments on this subject, al-Fārābī, who is a multi-faceted thinker, evaluates this problem with the purpose of existence, moral characteristics and social aspects of human. In this article, based on the texts of al-Fārābī, information will be given on the position of man in the field of existence, his purpose, his potentials, and his competence in relation to God and the world. According to al-Fārābī, competency is defined with the harmonious position of man in the God-world-politics equation. Like God's order in the universe, human beings become competent as a result of both harmonious use of potential features and the forces that serve the order in the social structure. He emphasizes that by gaining the virtues of the exact knowledge and proper practice, people can achieve the competence expected from them.

Keywords: Moral, al-Fārābī, Ideal person, Competence, Virtue.

Giriş

992 | db

Düşünce tarihinde üzerinde çokça durulan varlık olan insan, sadece maddî parçalarından ibaret olmayan ruh dünyası, duyguları, muhakemesi, davranışları, sosyal münasebetleri ve Yaratıcı ile ilişkileri gibi pek çok yönüyle değerlendirilmesi gereken bir varlıktır. Ancak son yüzyıllarda madde yönü ile öne çıkan insanın makineleşerek doğasının gereği olan manevî özelliklerinden soyutlanmak suretiyle tanımlandığı gözlenmektedir. İleri sürülen insan tasavvurlarının insanı daha ziyade maddesiyle ele aldığı; onun zihnî, ahlâkî ve dinî değerlerini ötediği görülmektedir.¹ Değerinin maddesiyle ölçülür hale geldiği böyle bir vasatta insanın mahiyeti, onu değerli kılan özelliklerin neler olduğu yeniden tartışılması gerekmektedir. Nitekim maddeye bağımlı hale gelen insanın özüne ve doğasına uygun olmayan birtakım davranış kalıpları içinde değerlendirilmesi insanı ve içinde bulunduğu toplumu içinden çıkılmaz problemlerle ve krizlerle karşı karşıya getirmektedir. Bu nedenle insanın biyolojik yapısının yanında bilgi ve ahlâkî donanımlarıyla değerlendirilmesi, onu tanımlama açısından daha kuşatıcı bir yaklaşımdır. Zira bilinen

¹ Mesela Darwinci yaklaşım insanı diğer canlı varlıkların gelişiminin en son halkası olarak ele almış, sadece hayvandan türeyen bir canlı düzeyinde değerlendirmiştir. Freud insanın bütün faaliyetlerini cinsiyetin dinamik enerjisi olan "libido" ile açıklamayı denemiş; La Mettrie "makine adam" tezini savunmuş, Karl Marx da insanı "ekonomik insan" yani iktisadî hayatın bir üretim vasıtası olarak görmüştür. İsmail Yakıt, "Türk-İslam Düşünürü Mevlana'ya Göre İdeal İnsan Tasavvuru", *1. Millî ve Manevî Mevlana Kongresi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınevi, 1986) 215-216.

bir gerçektir ki insan her ne kadar madde âleminin bir parçası olsa da ona kendilik özelliğini veren, maddî yapısından ziyade karakteri ve ahlâkî yapısıdır. Dolayısıyla insana insanlık mahiyetini kazandıran özelliğin -istisnalar olsa da- dinler ve felsefelerin fikir birliğiyle onun ahlâkî yapısı ve değerlerinin zenginliği olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede onu kendisinden beklenen ideale/yetkinliğe taşıyacak olan yönü de düşünce dünyası, ahlâkî yönelimleri ve karakter özellikleri olmalıdır.

Antik Yunan'dan beri felsefeye dair metinlerde ahlâkî donanım/karakter özellikleriyle insanın yetkinliği arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur. Aslına bakılırsa insan-merkezli her felsefî yaklaşım "ideal insan nasıl olmalıdır" sorusuna cevap arama faaliyeti içerisinde olmuş ve kavramı temel bir problem alanı olarak değerlendirmiştir. İslam düşünce geleneğinde de kâmil/yetkin insan kavramı yaygın bir şekilde mutasavvıflar tarafından kullanılsa da kavramın tazammun ettiği ahlâkî içerik filozoflar tarafından kullanılmıştır.² Kur'ân-ı Kerim'de ise kâmil/ideal insan modeli peygamberlerin örneği/rol model oluşu yönüyle nazara verilmekte, bu rol model insanlara uymak dünya ve ahiret mutluluğunu netice vereceği için teşvik edilmektedir. Yine Kur'ân'da yaratılış sürecinde belli bir düzeye gelen insanın ilâhî bir nefhayla kendisine hayat bahşedildiği³, en güzel biçimde yaratıldığı⁴ vurgulanarak onun yaratılışındaki ve potansiyelindeki kemâl düzey ifade edilir. Allah'ın meleklerle "yeryüzünde halife yaratacağım" hitabıyla insanın halife olarak vasıflandırılıp ona eşyanın isimlerinin öğretilmesi⁵ insanın kemâl sıfatlarla ideal karakterde yaratıldığını gösteren örneklerdendir.

Makalemizin ana konusunu teşkil eden yetkin/ideal insan kavramının insanın fitrat/yaratılışa uygun duyuş, düşünüş ve davranış kalıplarını ifade eden üstün bir "karakter" olduğunu söylemek mümkündür. Zira karakter "bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran ve davranış biçimlerini belirleyen, üstün ana özel-

² Abdurrahman Bedevi, *el-İnsanül-kâmil fi'l-İslâm* (Kuveyt: Vekaletü'l-Matbuat, 1976) 32. Felsefe disiplini içerisinde bu kavram ahlâkî yetkinliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Kavramın felsefe disiplini içerisinde kullanımına örnekler için: Ebü'l-Hasan el-Amirî, *Kitâbu'l-Emed ale'l-Ebed/Sonsuzluk Peşinde*, trc. Yakup Kara (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 87-95; Yahyâ b. 'Adî, *Tehzîbu'l-Ahlâk*, thk.: Naci et-Tikrîfî (Beyrut-Paris: Editions Oueidat, 1978), 123-126.

³ Sad, 38/72. Hicr, 15/29

⁴ Tin, 95/4.

⁵ Bakara, 2/30-31.

lik, seciye”⁶ gibi anlamlara gelmekte olup “ruhta iyice yerleşen prensipler vasıtasıyla iradeye dayalı davranışın kesin ve belirli olmasıyla ruhun istikrar kazanmış hali” olarak kabul edilmektedir. Eğer bu prensipler zamanın ve toplumun ahlâk yapısıyla uyumlu olursa karakter ahlâklılık vasfını taşır.⁷

Ahlâkî fâil olan insanın ideal noktaya ulaşması sürecinde anahatar kavram hiç şüphesiz erdemdir. Erdem insanı değerli ve anlamlı kılan övgüye değer karakter özellikleri⁸ şeklinde tanımlanmış olup felsefeye dair ilk dönem metinlerinden günümüze kadar çerçevesi belirlenmeye çalışılmıştır. İdeal insan karakterinin erdemlerle ilişkisi, insanın irtibatlı olduğu varlık, bilgi ve değer alanlarıyla ahlâkî yaşantı arasında bağın teorik düzeyde soruşturulması makalemizde temel bir problem alanıdır. Böyle bir soruşturmada felsefî gelenek içerisinde temsil gücü yüksek olan Ebu Nasr el-Fârâbî’nin (ö. 339/950) metinlerinden hareketle problemi ortaya koymaya çalışacağız. Çünkü Fârâbî varlık, bilgi, değer gibi felsefenin önemli konuları üzerine sistematik⁹ ve bütüncül bir bakışla eserler kaleme alan, felsefî geleneği metodoloji, terminoloji ve problemler bağlamında temellendiren gerek İslam ve gerekse Batı dünyasında tartışılmaz yere sahip önemli bir İslam filozofudur. Bu yönleriyle temayüz etmiş olan Fârâbî üzerinden insana dair bir değerlendirme yapmak felsefî geleneğin ve bütün alanlarıyla felsefenin insana dair bakışını ortaya koyma açısından kuşatıcı bir perspektif sunacağı kanaatindeyiz. Nitekim Fârâbî insanı evrenin bir parçası olarak konumlandırmış, varlıklar içerisindeki özel konumu nedeniyle insanı metafizikten ahlâk ve siyasete kadar yelpazesi geniş bir alanda anlamlandırmaya çalışmış ve bütün felsefesinin merkezine koymuştur. Bu nedenle mesela insanın ontolojik mahiyeti dikkate alınmadan anlaşılmaya çalışılan bir insan tasavvuru, Fârâbî’nin yaklaşımını eksik anlamamıza sebep olacaktır.

Bu makalenin ana hedefi, Fârâbî metinlerinde insanın varlık sahasındaki konumu, gayesi, kendisinde yer alan potansiyelleri, Tanrı ve âlemle ilişkisi çerçevesinde ontolojik, epistemolojik ve psi-

⁶ www.tdk.gov.tr. Erişim Tarihi 01.10.2019.

⁷ G. Kerschensteiner, *Karakter kavramı ve terbiyesi*, trc. H. Fikret Kanad (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1977), 14-15.

⁸ Kindî, “fi Hudûdi’l-Eşyâ ve Rusûmihâ”, *Resâilu’l-Kindî el-Felsefiyye*, thk: Muhammed Abdu’l-Hâdî Ebû Rîde, (Mısır: Dâru’l-Fikri’l-Arabi, 1369/1950) 177.

⁹ İbrahim Medkur, *Fi’l-Felsefeti’l-İslâmiyye: Menhec ve Tatbîkühû*, (Kahire: Dâru’l-Maârif, 1983), 1/35.

kolojik yönleriyle değerlendirilmesi olacaktır. Zira Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-fâzıla*, *Fusûlü'l-Medenî*, *Tahsîlü's-sa'ade*, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye* gibi pek çok eserinde ortaya koyduğu insan modelinde insanın bireysel ve toplumsal yönlerinin yanında metafiziksel yönüne vurgu yapılarak yetkinliği betimlenir.

1. Fârâbî Kozmolojisinde İnsanın Yeri/Konumu ve Yetkinliği

İdeal/yetkin insan kavramı, varlık, bilgi ve değer alanlarıyla birlikte insanın mahiyetine dair özelliklerinin neler olduğu tespit edildiğinde anlamlı hale gelir. Bu açıdan insanın mahiyetine dair özelliklerin neler olduğunu belirlemek önemlidir. Fârâbî metinlerinde insan “düşünen (nâtık), ölümlü (mâit)”¹⁰ gibi özellikleriyle tanımlanmakta olup yetkinliği sayesinde kazanabileceği en temel gücün akıl olduğu vurgulanmaktadır. Ona göre âlemin küçültülmüş şekli olan insan tabiatın aynası, akıl ise bir üründür. İnsanın ruhunun/nefsinin arınması için duyuların hazzından manevî hazza yükselmesi gerekir. Nefse böyle bir olgunluğu verecek güç ise akıldır.¹¹ Fârâbî akli “insanın kendisiyle insan olduğu şey” şeklinde tanımlar ve böylelikle aklın insanı diğer canlılardan ayıran en temel özellik olduğunu vurgular. Zira idrâk işleminin kendisiyle gerçekleştiği akıl, insana özgü bir nitelik olarak bilmek istediklerimizi kendisiyle kavradığımız ve düşündüklerimizi doğru olarak kavrayıp doğruya ulaştıracak yetidir.¹²

*el-Medînetü'l-fâzıla*¹³, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*¹⁴ ve *Kitabü'l-Mille*¹⁵ gibi metinlerde insan hem bir ahlâkî karakter hem de metafizik bir şahsiyet olarak ele alınır. Zira varlığı Tanrı'dan başlayıp madde âleminde son bulan bir bütünlük içerisinde betimleyen Fârâbî'nin

¹⁰ Ebu Nasr Muallim-i Sâni Muhammed b. Muhammed b. Tarhan Fârâbî, *Risâletü't-Tenbîh 'ala sebîlî's-saade*, thk. Sehban Halifât (Amman: el-Câmiati'l-Ürdüniyye, 1987), 21.

¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri: Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye Doğru* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967), 60.

¹² Fârâbî, *Risâletü't-Tenbîh alâ sebîlî's-sa'ade*, 21-22; Enver Uysal, “Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlâkî İçeriği” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13:2, 148.

¹³ Fârâbî, *Kitâbü arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*, nşr. Albert Nasri Nadir, (Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 1986).

¹⁴ Fârâbî, *Kitâbü's-siyâseti'l-medeniyye*, (Haydarabad: Meclisu Dâireti'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1346).

¹⁵ Fârâbî, *Kitâbü'l-mille ve nusûsun uhrâ*, thk. Muhsin Mehdi (Beyrut: Dâru'l-meşrik, 1991).

kozmojoloji tasavvurunda insanın özel bir yeri vardır. Bu tasavvura göre varlık âleminin en tepesinde Tanrı olup ondan sonra ikincil sebepler, faal akıl, nefis, suret ve maddeye doğru varlık âlemi inişini gerçekleştirir. İlk varlık olan Tanrı, diğer bütün varlıkların sebebi olması itibarıyla İlk Sebep'tir. (es-Sebebü'l-Evvel). İlk sebebin kendisini akletmesi neticesinde, maddî olmayan bir cevher olan ilk akıl ortaya çıkmakta, onun da ilk sebebi ve kendisini akletmesi neticesinde bir sonraki mertebedeki akıl ve en yüksek gök (el-felekü'l-a'la) meydana gelir. Her akıldan bir sonraki akıl ve göğün meydana gelmesiyle on akıl oluşur ve bu akletme zinciri devam ederek ikincil sebepler (es-sevanî) olan ikincil akledilirler ve gök cisimlerini oluşturur.¹⁶ Dokuzuncu akıldan sonra ikincil sebeplerin kendisinin yakın sebebi olduğu üçüncü varlık mertebesini oluşturan faal akıl meydana gelmiştir. Ruhu'l-kuds diye Fârâbî'nin isimlendirdiği Faal Akıl'ın insan için özel bir yeri vardır. Faal Akıl insana en yüce mertebeyi ve mutluluğu bildiren varlık mertebesi olup insanın gayesinin ufkunu çizmektedir. İkinci sebepler ve Faal Akıl maddî yönü olmayan varlık mertebeleridir.¹⁷ Dolayısıyla insan, maddeden uzaklaştıkça faal akla yaklaşmakta yetkinlik aşamalarını katederek ve en yüce yetkinlik ve mutluluğa ulaşmaktadır.

996 | db

Bu bağlamda insanın kendisinden beklenen yetkinliğin unsurları Tanrı, evren ve diğer insanlarla bağı çerçevesinde belirlenir. Buna göre insanın cevheri İlk Sebebin cevherine yaklaşıp uzaklaşabilecek durumda olup insanın mükemmellik yolunda katettiği mesafeden ayrık (mufarık) olma ve Tanrı'nın cevherine yaklaşmasıyla doğru orantılıdır. O'nun cevherinden uzaklaşmak Tanrı'ya ilişkin tasavvurumuzda da belirli bir noksanlığı netice verir. İnsan maddeden ayrık olma ve dolayısıyla Tanrı'nın cevherine yaklaşmaya doğru ilerlediğinde Tanrı'ya ilişkin tasavvurlarında da mükemmelleşme meydana gelecektir.¹⁸ Fârâbî'nin kurguladığı bu sistemde Tanrı'ya yaklaşma gerçek anlamda aklı kullanmakla/hikmete ulaşmakla mümkündür. Çünkü hikmet bize ilk varlığın ve diğer varlıkların en mükemmel bilgisini verir.¹⁹ Biz, ilk varlığın bilgisini aklın bilen yönünün erdemi olan nazarî/teorik hikmetle bilebiliriz. Zira nazarî hikmet, bilgi gücünün yetkinliği olup bu hikmetle insan

¹⁶ Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, 36-38, 61-62; Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, 31-32.

¹⁷ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, 31-33; Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, 101-103.

¹⁸ Aksu, *Fârâbî'de Temel Erdemler*, 155.

¹⁹ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî* (Fârâbî'nin İki Eseri İçinde), trc. Hanifi Özcan, (İstanbul: MÜİFAV Yayınları) 78.

varlık amacının ne olduğunu ve varlığa dair sorularının cevaplarını öğrenir. Eğer insan metafiziksel anlamda var oluş amacını bilmezse yaptığı eylemleri de amaçsız olacak ve hayatı boyunca boşluk içinde kalacaktır. Bu açıdan kâinat içinde özel bir yere sahip olan insandan kendi amacının farkında olup amacına uygun şekilde yetkinleşmesi beklenmektedir.

Böyle bir temellendirme bize Fârâbî düşüncesinde insanın anlam arayışı içinde bulunduğu metafizik dünya ile bireysel ve toplumsal hayat arasında kurduğu sıkı ilişkiyi gösterir. Nitekim evrendeki düzenin ilkeleri aynı zamanda insanın bireysel/ahlâkî ve toplumsal/siyasî hayatı belirleyen ilkelerle uyumluluk arz etmektedir. Zira ayüstü âlem ayaltı/insanî âleme ilişkin yasaları verecek ideal bir örnek olup insan evrendeki bu yasayı kendisi için modelleyerek bireysel ve toplumsal boyutlarıyla hayatını inşa etmek durumundadır. Bu yönüyle insan sahip olduğu akıl kuvveti ile model alınabilecek ayüstü âlemle ilgili yasalara ulaşması arzulanan ve bu çerçevede hayatını düzene sokması beklenen bir varlık olup²⁰ maddeden mufarik (ayrık) olmaya ve Tanrı'ya yaklaşmaya doğru ilerlediğinde Tanrı'yı kendisine model alıp O'na benzemek suretiyle yetkinliğe ulaşır. Görünen o ki Fârâbî felsefesinde Tanrı'nın yahut metafiziksel varlıklar sahasının insanın yetkinliğe ulaşması üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak birtakım belirlenimlerde bulunmaktadır.

2. Yetkinlik-Erdem İlişkisi

İnsanın kâinattaki yerini/anlamını bu şekilde belirleyen Fârâbî kendisinden beklenen metafizik gerçekliğe ulaştıracak davranışlarının belirleniminde merkezî bir yere koyduğu “nefs”e özel bir önem verir. Doğal cismin ilk yetkinliği²¹ şeklinde tanımlanan nefis, aynı zamanda kendisinden erdemli/erdemli davranışların çıktığı beden bir sûreti²² olarak kabul edilir.

Ruh ve bedenden mürekkep bir varlık olan insanın yetkinleşme süreci kendisine verilen birtakım güçlerle başlar. Nitekim insan varlık sahasına çıktığında kendisinde ilk ortaya çıkan güç beslenme

²⁰ Yaşar Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2000) 104-105, 133-134; Şenol Korkut, *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesi: Kökenleri ve Özgünlüğü*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005) 140. Aksu, *Fârâbî'de Temel Erdemler*, 217.

²¹ Fârâbî, *Risâle fi Mesaili Müteferrika*, (Haydarabad, 1944) 18.

²² Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, 32; Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla*, 89; Mehmet Bayraktar, *İslam Felsefesine Giriş*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001) 186.

gereksinimlerini karşıladığı beslenme gücüdür. Bundan sonra dokunma gücü (el-kuvvetü'l-hâsse), arzu gücü (el-kuvvetü'n-nuzû'yye), hayal gücü (el-kuvvetü'l-mütehayyile), akıl gücü (el-kuvvetü'n-nâtıka) ortaya çıkar.²³ Bu güçlerden arzu ve akıl güçleri insanı diğer varlıklardan ayıran ve insanda erdeme dair özelliklerin ve eylemlerin ortaya çıkmasını sağlayan güçlerdir. Arzu gücü (nüzü'yye) iradî bir varlık olması itibarıyla insanın bütün yapıp ettiklerini, herhangi bir şeye arzusunu; sevgi, merhamet, öfke ve korku gibi duygularını ortaya çıkaran kuvvettir.²⁴ Akıl gücü ise kişinin akledilirleri (ma'kulât) akletmesini, ilim ve sanatları kazanmasını, yapıp yapmaması gereken iyi ve kötü şeyleri birbirinden ayırt etmesini sağlayan güçtür.²⁵ Görüldüğü üzere varlığının başlangıcında insan olma potansiyeline sahip eksik bir varlık olan insan, gelişimi süresince bu güçler vasıtasıyla kendisinden beklenen yetkinliğe uygun olarak amaçlarını, ideallerini ve eylemlerini gerçekleştiren bir varlıktır. Bu iki güçten biri olan akıl gücü sayesinde insan yüce gayelere ulaşmanın yanında ahlâk, sanat ve teknik gibi pratik sahalarda cevherinde bulunan potansiyelleri ortaya çıkarma kapasitesine sahiptir. Dolayısıyla akıl gücünün hem nazarî (teorik) hem de amelî (pratik) olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Nazarî yönüyle insan, eylemle doğrudan ilişkisi olmayan ve kendilerinde herhangi bir değişim ve dönüşüm gerçekleştirilemeyecek varlıklara dair bilgi edinir. Nazarî aklın asıl işlevi akledilirleri kavramaktır.

Aklı bilkuvve, bilfiil, müstefad ve faal akıl şeklinde dörde ayıran Fârâbî bilkuvve akli suretleri soyutlamaya hazır olan aklın bir gücü olarak tanımlar. Bilfiil akıl ise varlığa ait suretlerin duyulardan geçmek suretiyle akılda bilkuvve olarak ortaya çıkmasıdır. Böylelikle varlıkta bilkuvve olan kavramlar soyutlanarak bilfiil kavramlar haline dönüşür. Bilfiil akıl haricî varlıkların suretlerini soyutlar, soyutlayarak dönüştürdüğü suretleri yani bilfiil surete dönüşen kavramları akleder. Aklın iki tür akletmesi ise gerçekte aklın kendisini akletmesidir. Böylece akıl, sonuncu yani maddeden bağımsız suretlerin malzemesi ve onlar için bir dayanak olur. Bu düzeydeki akıl, artık Müstefad akıldır. Bu şekliyle akletme insan aklının madde ve surete ilişkin varlıkların son sınırı olup Tanrısal bir fiildir.

²³ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, thk. Fevzî M. Neccar (Beyrut: Dâru'l Meşrık, 1986), 27-28; Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 87; Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, 32.

²⁴ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, 32.

²⁵ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 29; Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, 33.

Daha ileriye yükselmek, ayrıık akılların mertebesine ulaşmak demektir. Bu mertebe, Faal Akıl mertebesidir.²⁶ İnsanın epistemolojik ve ahlâkî açıdan nihâî amacı olan Faal akıl, insanın entelektüel ve ahlâkî yetkinleşme sürecinde aklın evrelerini harekete geçirerek insanı en yüce olgunluk derecesine ve mutluluğa (es-sa‘adetü’l-kusva) ulaştırmaktadır.²⁷ İnsan bu hiyerarşik düzen içerisinde ruhuyla ilâhî âleme bedeniyle de maddeye bağlı bir varlık olmakla birlikte yetkinleşerek kendinden beklenen ideal noktaya ulaşması madde yönünü aşarak ay-üstü âleme yaklaşmasıyla mümkün olmaktadır. Fârâbî düşüncesinde nazarî açıdan ay-üstü âleme yaklaşmayı gaye edinen insan, eylemlerinde de en uygun olanı yapmakla mükelleftir. Bu ise erdemleri (fezâil) kazanmakla mümkündür. Filozofumuza göre erdem, insanın kendileri aracılığıyla iyi şeyleri ve güzel davranışları yerine getirdiği nefse ait yapılar (el-hey‘âtü’n-nefsâniyye), erdemsizlikler ise yine insanın kendileri aracılığıyla kötü ve çirkin eylemleri gerçekleştirdiği, noksanlıklar (nekâis) bayağılıklardır (hasâis).²⁸

Fusûlun Münteze‘a isimli eserinde yetkinlik sürecinde insanın olgunlaşmasını sağlayan düşünen (nâtık) nefsin kısımları ve erdemlerinden bahseden Fârâbî nefsin kısımlarını ikiye ayırır. Bunlardan ilki nazarî kısımdır ki bu kısmın erdemleri nazarî akıl (el-aklu’n-nazarî), bilgi (el-ilm) ve hikmet olmak üzere üçe ayrılır. Nazarî kısmın ilk erdemi olan nazarî akıl, herhangi bir kıyasa başvurmaksızın ve inceleme yapmaksızın “bütün parçadan büyüktür” örneğindeki gibi ilimlerin ilkeleri olan zarurî tümel öncüllere ilişkin yakınıl bilgiyi elde ettiğimiz kuvvettir. Akıl bu öncüller aracılığıyla nazarî şeylere dair bilgi sahibi olur; bilkuvve halden bilfiil akıl haline geçer. İkinci erdem olan bilgi (el-ilm), varlığı ve varlığının devamı insana bağlı olmayan, kendisinde herhangi bir değişimi kabul etmeyen mevcutların varlıklarına dair kesin bilginin, için tek sayı olması örneğinde olduğu gibi nefste meydana gelmesidir. Üçüncü erdem olan hikmet ise “diğer bütün varlıkların ve sebepli şeylerin yakın sebeplerinin varlığı kendilerine bağlı bulunan uzak sebeplerin

²⁶ Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla*, 123-124; Fârâbî, *Fusûlün Münteze‘a*, 55.

²⁷ Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-medeniyye*, 32, 35; Fârâbî, *el-Medînetü’l-fâzıla*, 112. Fârâbî, *Uyûnu’l-Mesâil (el-Mecmû içinde)*, (Mısır 1325/1907) 74; Aydın, *Fârâbî’de Tanrı-İnsan İlişkisi*, 88.

²⁸ Fârâbî, *Fusûlün Münteze‘a* 24.

bilgisi” şeklinde tanımlanır.²⁹ Kişinin yetkinliği elde edebilmesi bu nazarî erdemleri kazanmakla mümkün olmaktadır.

Nâtik nefsin ikinci kısmı olan fikrî kısmın erdemleri de amelî akıl (el-aklu'l-amelî), ta'akkul, zihin, mükemmel düşünme (ceyyidü'r-rey) ve doğru kanaattir (savabu'z-zan).³⁰ Bu kısmın erdemlerinden ilki olan amelî akıl insanın tecrübelerinden, gözlemlerinden hareketle karşılaşılan durumlar karşısında nasıl davranması gerektiğine, tercihlerine ve sakınması gerektiği durumlara ilişkin bilgiler verir. İnsanın hakiki iyiliğe ve erdemli bir amaca ulaşma noktasında mükemmel düşünce ve istinbat (çıkarımda bulunma) gücü veren diğer bir erdem ta'akkuldür.³¹ Bu erdem pek çok çeşidi olduğuna dikkat çeken Fârâbî, örneğin şehirle ilgili belirli bir erdemli hedefin yerine getirilmesi için gerekli en iyi yolu belirlemek (istinbat) şehre ilişkin amelî hikmet (ta'akkulu'l-medenî), ev işlerinin idaresine yönelik konular hakkındaki doğru karar verme eylemine ilişkin amelî hikmettir (ta'akkulu'l-menzilî).³² Dolayısıyla ta'akkul, evin ve şehrin yönetiminde olduğu gibi içinde bulunulan durumun gerektirdiği en uygun yolu belirlemede, zenginlik ve yücelik gibi erdemleri kazanma, düşmanı uzaklaştırma gibi durumlarda mükemmel düşünceyi ifade eder.³³ Bu açıdan ta'akkul erdemi insanın sahip olması gereken bilgi, sanat, mükemmel düşünme ve ahlâkî erdem gibi unsurlardan meydana gelir.³⁴ Fikrî kısmın üçüncü erdemi olan zihin ise, çözümü zor olup hakkında anlaşmazlıkların olduğu düşünceler arasında doğru çıkarım yapıp hüküm verebilme gücüdür. Mükemmel düşünme (ceyyidü'r-re'y) ise kişinin sağlam düşünce ve isabetli görüş sahibi olmasıdır. Fikrî kısmın son erdemi ise herhangi bir durumla karşılaşıldığında ona ilişkin doğru kanaat sahibi olmaktır.³⁵ Buraya kadar Fârâbî metinlerinde nazarî ve amelî kısma dair sıralanan erdemleri saydık. Fârâbî bu erdemlerin kazanılmasını bireyin kendisinin ve içinde bulunduğu toplumun yetkinliği açısından çok önemli görmektedir. Nitekim bahsi geçen erdemleri kazanmadan gerçek anlamda yetkinliğe ulaşmak mümkün değildir.

²⁹ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 50-52.

³⁰ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 50.

³¹ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 54-55. Aksu, *Fârâbî'de Temel Erdemler*, 187.

³² Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 57-58, 99; Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde*, s. 151-156.

³³ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 44.

³⁴ Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 30-31, 44.

³⁵ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 58-59.

Fârâbî *Fusûlün Müntezea* isimli eserinde başka bir erdem tasnifi yapar. Buna göre insana insanlık özellikleri katan ve aynı zamanda onu mutluluğa götüren erdemleri nutkî (aklî) ve hulkî (ahlâkî) erdemler şeklinde ikiye ayırmaktadır. Aklî erdemler ya da düşünce erdemleri insanın nâtık kısmına, ahlâkî erdemler ise nuzû'î/arzu kısmına aittir. Aklî erdemler, kişinin ortak bir zarûret halinde bir toplumun sahip olduğu ve en yararlı olanı, mükemmel bir şekilde ortaya koyma gücüne sahip olmasına araç olan erdemlerdir.³⁶ Ahlâkî erdemler, nefsin nuzû'î kuvvetine ait iyi yani itidal üzere bulunan bir huya işaret etmekte, itidal de mutedil/orta fillerin alışkanlık haline getirilmesiyle kazanılan fiillerdir.³⁷ Filozof aklî erdemlere ait erdemleri hikmet (hikme), akıllılık (akl), uyanıklık (keys), zekilik (zekâ) ve anlayış mükemmelliği (cevdetü'l-fehm) şeklinde alt erdemlerini zikretmektedir. Ahlâkî erdemlerden bazılarını da iffet (el-iffet), cesaret (eş-şeca'a), cömertlik (es-sehâ), adalet (el-adalet), nüktedanlık (ez-zarf), alçak gönüllülük (et-tevazu), vakarlık (el-hurriyye ve'l-kerem), yumuşak huyluluk (el-hilm), hayâlî olma (el-haya), dostluk (et-teveddüd) ve doğruluk (sıdku'l-insan) şeklinde sıralamıştır.³⁸

Buraya kadar ifade edilenlerden anlaşıldığına göre Fârâbî birey ve toplumun yetkinlik ve mutluluğunu birbirinden ayırmamaktadır. Zira bireyin yetkinliği içinde bulunduğu toplumla etkileşimi nispetinde tamamlanır. Bu yaklaşımı destekleyen bir başka erdem tasnifini Fârâbî *Tahsilü's-sa'âde* isimli eserinde yapar. Burada filozof toplumların fertlerini hem bu dünyada hem de öte dünyada mutluluğa ulaştıracak insanî şeyleri (el-eşyau'l-insaniyye) dört farklı cins erdem içerisinde ele alır. Bunlar nazarî erdemler (el-fezâilu'n-nazariyye), fikrî erdemler (el-fezâilu'l-fikriyye), ahlâkî erdemler (el-fezâilu'l-hulkiyye) ve amelî sanatlardır (es-sinâ'ātu'l-ameliyye).³⁹ Bu erdemlerden nazarî erdemlerin kazanılmasıyla varlıklar ve onların ihtiva ettikleri kesin bir şekilde kavranır. Bu bilgi gücü bilgimize konu olan varlık ve olaylara yöneltilmesiyle elde edilen bilgi zenginliğidir. Bunlardan bir kısmı insanda doğuştan; bir kısmı da düşünme, araştırma ve çıkarım yoluyla öğrenmek ve öğretmekle elde edilir. Bu şekilde bilinmesi istenen nesnelere istidlal veya öğrenim

³⁶ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 99.

³⁷ Aksu, *Fârâbî'de Temel Erdemler*, 183.

³⁸ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 30; Fârâbî, *Risâletü't-Tenbîh 'alâ Sebîli's-Sa'âde*, 199-201.

³⁹ Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde*, 26.

yoluyla inanç, bilgi veya fikir elde edilir. Nazarî erdemlerden ibaret olan bilgiler Tanrı, göksel akıllar, fizik dünya, insan aklı gibi şeylerin bilgisine sahip olmaktır ki bu dört erdem içerisinde en yüksek olanıdır. Aynı zamanda toplumların ve milletlerin kendileriyle en üstün mutluluğu kazandığı diğer erdemleri de içerir.⁴⁰

Fârâbî insanî yetkinliğin elde edilme sürecinde büyük önem verdiği nazarî donanımı elde edebilmek ve nazarî ilimlerle ilgilenmek için doğuştan sahip olunması gereken on nitelikten bahseder. Bunlar 1. İyi anlama ve kavrayış kabiliyeti 2. Öğrenim sürecinde karşılaşılabilecek zorluklara karşı sebat ve sabır gösterme. 3. Doğruyu ve doğru kimseleri sevmek 4. Adaleti ve âdil olanları sevmek 5. Arzu ettiği şeyler konusunda âsi ve dik başlı olmamak 6. Yeme içmede açgözlü davranmamak 7. Altın ve gümüşe ve shehevanî şeylere değer vermemek 8. İnsanlar nezdinde itibarını zedeleyecek şeylerden uzak durup yüce ruhlu olmak 9. Dindar, iyiliğe ve adalete boyun eğen, zulme ve kötülüğe boyun eğmeyen biri olmak 10. Doğru olanı yapma konusunda çaba göstermek. Fârâbî'ye göre bu niteliklere sahip bir kimse fitratına uygun kanunlara ve alışkanlıklara göre terbiye edilmelidir.⁴¹ Bu maddelere dikkatle bakıldığında bilgi ve ahlâkın bir arada olmasının gerekliliğini görmek mümkündür. Zira Fârâbî'ye göre kişinin doğuştan (tabîî) ve sonradan kazanılmış (irâdî) ahlâkî erdemleri olmaksızın nazarî ilimlerin öğrenilmesinin felsefeden istenilen gayeyi sağlamaz ve hatta böylesi bir kimse de hakiki filozof olamaz.⁴²

Fârâbî düşüncesinde nazarî erdem ilimlere, fikrî erdem fikir gücünün erdemli bir amaca yönelik kullanımına, ahlâkî erdem erdemli davranışlar yapmaya, amelî sanat ise toplumsal sınıflara ait zanaatlara yöneliktir. Bu erdemler içerisinde yetkinliğe ve mutluluğa ulaşma açısından en önemlisi nazarî erdemlerdir. Çünkü nazarî erdemler olmadan diğer erdemlere ulaşılamaz. Nitekim bir filozof ve yönetici öncelikle nazarî erdeme sahip olmalıdır. Ancak nazarî erdem filozof veya yönetici olmak ve dolayısıyla yetkinlik için yeterli değildir. Nazarî erdem yanında fikrî, ahlâkî erdemlere ve amelî sanatlara ihtiyaç vardır.⁴³ Mesela ahlâkî erdemlerden cömertlik hem bir fiili hem de fiilin dayandığı huyu nitelemek için kullanılır. Huy-

⁴⁰ Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde*, 26-27.

⁴¹ Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde*, 95-96.

⁴² Aksu, *Fârâbî'de Temel Erdemler*, 193.

⁴³ Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde*, 69-70.

ların iyi davranışları yaptıracak şekilde olması nefsin sağlıklı olduğunu, kötü davranışlara sevk edecek şekilde olması nefsin hastalığını gösterir. Örneğin cimri olmak erdemsiz bir davranış olup nefsin hastalıklı olduğunu, cömertlik ise nefsin sağlıklı olduğunu gösterir. Nasıl ki bedeninin içinde bulunduğu durum sağlıklı ise onu korumalı; hastalıklı ise hastalığı gidermek için çalışmalı; aynı şekilde kötü ahlâktan kurtulmak için de elimizden geleni yapmalıyız.

Fârâbî nazarî erdem dışındaki diğer erdemleri ve amelî sanatları ideal olarak teklif ettiği şehrin yapısıyla uyumlu bir biçimde, ilgili buldukları nesnelere kapsamlarına ve niteliğine göre kendi içlerinde yeniden bir tasnife tabi tutar. Örneğin bir şehrin tamamını etkileyebilecek bir olay söz konusu olduğunda ve bu olayla ilgili olarak erdemli bir amaç ortaya konduğunda bu erdemli amaca en iyi nasıl ulaşılabileceğini bulabilmek için fikrî erdeme sahip olmak gerekir. Bu fikrî erdem türü ise, nesnesi bir şehir olduğu için medenî fikrî erdemdir. Eğer hakkında düşünce üretilen nesne şehrin daha küçük bir kısmı, örneğin hane halkı olsaydı, o vakit bu, menzîlî erdem olur. Fikrî erdemler askerî, mâlî fikrî erdemler gibi şehrin toplumsal sınıflarına, şehirdeki zanaatlara ve mesleklere göre alt dallara ayrılmaktadır. Ahlâkî erdemler için de benzer bir durum söz konusudur. Bir kimsenin sahip olduğu fikrî erdem kapsamı ve niteliği onun ahlâkî erdeminin kapsam ve niteliği ile örtüşmek durumundadır. Örneğin bir kimse şehrin tamamını ilgilendiren bir konuyla ilgili ortaya konmuş erdemli bir hedefi gerçekleştirecek yolları bulmak istiyorsa, bu türde ve boyutta fikrî erdeme sahip olma peşinde ise bunu yine aynı türde ve boyutta ahlâkî erdeme sahip olmadan yapamaz. Aynı şekilde bir kişi kendisine şehrin maliye sınıfını ilgilendiren bir konuda ortaya konan erdemli bir hedefi gerçekleştirecek yolu bulduracak fikrî erdeme sahipse, o kişi aynı sınıfa ait ahlâkî erdemlere de sahip demektir. O halde ahlâkî erdemler de fikrî erdemlerle uyum içinde olacak şekilde alt türlere ayrılmaktadır. Filozofun dolaylı anlatımlarından amelî sanatlar için de benzeri bir durumun geçerli olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴

Buraya kadar ifade edilen erdemler insanın potansiyellerini ortaya çıkarma noktasında metafizik boyuttan toplumsal ve bireysel hayata kadar kişinin entelektüel ve ahlâkî anlamda bütün yönlerini içeren bir kuşatıcılığı haiz olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu

⁴⁴ Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde*, 57-59, 153-156; Aksu, *Fârâbî'de Temel Erdemler*, 143.

erdemleri elde etmekle insan doğru bilgi ve faydalı eylemle kendisinden beklenen ideal karaktere sahip olur. Yetkinlik yolunda bu şekilde ilerleyen insan nihai yetkinlik düzeyi olan müstefâd akıl seviyesine ulaşmış olur. Görüldüğü üzere Fârâbî metinlerinde ideal insan/insan-ı kâmil İbn Arabî gibi düşünürlerce yorumlanan bir anlam çerçevesinde olmayıp kavramın daha ziyade kelimenin en geniş sınırlarını dikkate alarak ahlâkî diyebileceğimiz yönü ile irtibatlandırılmıştır. Bu ahlâkî içerikle birlikte filozofun sisteminde ideal insan, nazarî/teorik ve amelî/pratik yanlarını bir bütün halinde gereği gibi geliştirmek suretiyle ideal ahlâkî yetkinlik derecesine erişmiş ve başkalarını bu seviyeye erişirme gayretini taşıyan insana işarette bulunmaktadır.⁴⁵

3. Yetkinlik-Mutluluk İlişkisi

Eserlerinde mutluluğa özel bir yer veren Fârâbî *et-Tenbîh*'te her insanın arzuladığı nihai gaye olan mutluluğa kişinin kendi gayretiyile, onda bir kemâl (yetkinlik) olduğundan yöneleceğini belirtir. İnsanın arzuladığı yetkinlik kendisinde bir iyi olduğu için arzulanır. Bu bakımdan her "iyi" olan şey tercih edilir. Bu açıdan mutluluk da tercih edilen iyi şeylerden biridir. Biz mutluluğu elde ettiğimizde onunla birlikte başka bir şeye ihtiyacımızın olmadığını görürüz. Çünkü mutluluğa ulaşma kendi kendine yeterli bir şeydir. Ancak bazıları zenginliği, bazıları hazza götüren şeyleri, bazıları başkanlığı, bazıları ilmi mutluluk olarak görür.⁴⁶

Fârâbî'ye göre mutluluğun elde edilmesi insanın yaratılış sebebinin oluşturur.⁴⁷ Bu durumda iyi ve güzel şeyler mutluluğa götürürken kötü ve çirkin davranışlar da mutluluğa engeldir. Mutluluğa ulaşmayı engelleyen her şey de haddi zatında kötülüktür. Dolayısıyla mutluluğa ulaşmak için yararlı olan iradeye dayalı davranışlar güzel, davranışların kendilerinden çıktıkları istidat ve melekeler de erdemlerdir. Aynı şekilde de mutluluğa engel olan fiiller kötü fiillerdir. Bu fiillerin kendilerinden doğduğu istidat ve melekeler ise eksiklikler (nakâis), erdemsizlikler (razâil), aşağılık (hasâis) niteliklerdir.⁴⁸

⁴⁵ İbrahim Aksu, *Fârâbî'de Temel Erdemler*, (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018) 168.

⁴⁶ Fârâbî, *et-Tenbîh 'ala Sebîli's-Sa'âde*, Beyrut, 1985, 47-48.

⁴⁷ Fârâbî, *es-Siyâset'ül-Medeniyye*, 81.

⁴⁸ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 106; Fârâbî, *Tahsilü's-sa'âde*, 27.

Fârâbî'ye göre mutluluğu elde etmenin yolu ise erdemleri kazanmaktan geçer. Buna göre kişi düşünce ve ahlâkî erdemleri elde ettiğinde kendisinden beklenen yetkinliğe ulaşmakla birlikte kendisi de mutluluğa erişmiş olur. Böyle bir mutluluğa ancak iradî bir şekilde aklî ve bedenî faaliyetlerle ulaşılabilir. Çünkü mutluluğa götürecekt fiiller irade sonucu yapılan fiillerdir. Bu fiiller alışkanlık haline getirildiğinde ise mutluluğa ulaşılabilir.⁴⁹ Fârâbî'ye göre hem beden hem de ruh için iki aşırı uç arasındaki orta ve mutedil fiiller, iyi fiillerdir. Bu şekilde erdemler kazanılır. Bedensel eylemlerin de erdemli olması gerekir. Mesela yemekte ölçülü olma oburlukla lezzet duyusunun yokluğu arasındaki ortadır. Buna göre yapılan bedensel bir faaliyet erdemli bir eylem olur. Bu şekilde beden tarafından ölçülü eylemler yapıldıkça bedensel mutluluk meydana gelir. Bu eylemlerden ve ölçülülükten uzaklaşıldıkça mutluluktan da uzaklaşmış olur.⁵⁰ Buna göre mutluluk ya eylemlerle olur ki, bununla beden azalarını kullanmaya ihtiyaç duyacağı her türden şey kastedilmektedir, ya nefse ait duygulanımlarla olur ki bununla da şehvet, öfke, korku, arzu, merhamet gibi duygulanımlar kastedilmektedir ya da zihinle ayırt etme (et-temyiz bi'z-zihn) ile kazanılır.⁵¹

Fârâbî bedensel mutluluk ve ruhsal mutluluğu bir arada değerlendirek aralarındaki ilişkiye vurgu yapar. Ona göre beden için sağlık ve hastalık olduğu gibi ruh için de sağlık ve hastalık söz konusudur. Bedende bir hastalık olduğunda ruhun mutluluğunu da olumsuz etkiler. Bununla birlikte bedenlerin hastalandığı gibi ruh da hastalanır.⁵² Hasta bir beden insanı rahatsız edip mutluluğuna engel olur. Böyle bir beden mutlu olabilmesi için doktor tarafından tedavi edilmesi gerekir. Aynı şekilde hasta bir ruh da insanı mutlu etmez. Ruhun/Nefsin mutluluğu için nefse ait hastalıkların tedavisi gerekir. Nefsin hastalığı kendisinden kötülüklerin, çirkin fiillerin çıkması olduğu gibi nefsin sağlıklı olması da kendisinden iyi ve güzel fiillerin ortaya çıkmasıyla mümkündür.⁵³

⁴⁹ Fârâbî, *Medinetü'l-Fâzıla*, 117.

⁵⁰ Fârâbî, *Fusulü'l-Medeni*, çev, Hanifi Özcan, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1987), 34.

⁵¹ Fârâbî, *et-Tenbîh 'alâ Sebîli's-Sa'âde*, 181.

⁵² Fârâbî, *Fusulü'l-Medeni*, 27.

⁵³ Fârâbî, *Fusulü'l-Medeni*, 27-28.

Fârâbî'ye göre insanın en yüce gayesi mutluluğu kazanması, onun Faal Akılla bağlantı kurarak ulvî âlemle ilişkiye girmesi ve müstefad akla ulaşmasıyla mümkündür. İnsan maddeden uzaklaşıp Tanrısal bilgiyle ilişki kurmakla ancak gerçek mutluluğa ulaşır.⁵⁴ Bu tanrısal bilgiyle ilişki kurmak da ancak nâtık nefis ile mümkün olmakta⁵⁵ ve nâtık nefis sayesinde elde edeceği teorik ilkeler (el-mebâdiu'l-akliyye) olmadan da onu kazanamayacaktır.⁵⁶ Bu nedenle insan varoluşunun nihai gayesi olan mutluluğa ulaşmak için bilgi (ilim) ve bilgiye uygun eylemi (amel) gerçekleştirmesi gerekir. Bu ikisi arasındaki bağ ise iradedir. Buna göre ilim ve irade, akla ait olup akıl da faal aklın rehberliğinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla insanın yapması gereken iki şey teorik felsefe (nazarî) ve pratik felsefedir (amelî), her ikisi birlikte insanî hikmet (el-hikme el-insaniyye) adını almaktadır ve insanî yetkinliğin iki kısmıdır.⁵⁷ Bu durumda ahlâkî fâil olan insanın yetkinleşmek suretiyle mutluluğa ulaşmak için yapması gereken şey aklî olgunluğunun yanında erdemleri kazanmak olmalıdır.

4. Toplumsal Yetkinlik

Fârâbî'nin inşa ettiği felsefî sistemde ahlâk, siyaset ve metafiziği yani teorik ve pratik felsefeyi kesin çizgilerle ayırmak zordur. İnsanın ahlâkî bir fâil olmasının yanında sosyal bir varlık oluşuna vurgu yapan Fârâbî, ideal bir toplumu erdemlerle donanmış, ahlâkî yükümlülüğünü yerine getiren insanlardan müteşekkil bir toplum olarak nitelendirir. Dolayısıyla erdemleri kazanmış ideal toplum, erdemli bireyler olmadan düşünülemez. Nitekim insan fiillerinin iyiliğini ve kötülüğünü belirleyen şey, insanın gayesi olduğu gibi toplumsal sistemin iyiliğini ve kötülüğünü belirleyecek olan da toplumun gayesidir.

Düşünen canlı olan insan irade ve düşünme özelliğiyle başka varlıklara araç olmayan amaç bir varlıktır. Bununla birlikte yetkinliğe ulaşma gayesi içerisinde olan insan, doğası gereği pek çok şeye ihtiyaç duyacak şekilde yaratılmıştır. İhtiyaçlarını kendisi karşılayamayacağından dolayı başka insanlarla bir araya gelip iş birliği ve dayanışma ile sosyal birliktelik kurması da kaçınılmazdır. Ancak

⁵⁴ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, 81.

⁵⁵ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, 73.

⁵⁶ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 97.

⁵⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l-mille ve nusûsun uhrâ*, 46.

böyle bir yardımlaşma sayesinde ideal bir yetkinleşme örneği sergileyebilir.⁵⁸

Fârâbî medeni bir varlık olarak tanımladığı insanın varlığını devam ettirebilmesi, kendileri için mümkün yetkinlikleri tamamıyla elde edebilmesi ve hakikî anlamda mutluluğa ulaşabilmesi için asgarî düzeyde de olsa şehir düzeninin sağlanması gerektiğini vurgular. O, köy, kasaba ve şehir gibi topluluklara insanî toplumlar (el-ictimaat el-insaniye) dediği gibi ev, sokak, mahalle gibi küçük yapılara da aynı adı verir. En üstün yetkinliğe de ancak oluşturulan bu şehir düzenleriyle ulaşılabilir. Toplumun mutluluğu bu şehrin devamı için ortaya konulan yasalarla sağlanır. Aynı zamanda toplumu oluşturan bireylerin ruhsal ve bedensel mutluluğu elde etme sürecinde birbirleriyle yardımlaştığında toplumsal mutluluğa ulaşırlar ve böyle bir topluma da erdemli toplum denir.⁵⁹

Fârâbî'ye göre insana özgü yetkinlik ancak toplumsal hayata katılarak mümkün olur. Çünkü toplumsal bir varlık olan insan ihtiyaçlarını karşılıklı yardımlaşma yoluyla karşılayabilmektedir. Dolayısıyla insanın yetkinliğini kazanabilmesi toplumsal hayatı zorunlu kılmaktadır. Toplumsal hayatta da uyum ve iş birliğini devam ettirecek erdemli bir yönetim şeklinin olması gerekmektedir. En yüksek mutluluğa ve yetkinliğe ulaşmak bireysel planda faal akılla bağ kurmakla mümkün olduğu gibi toplumsal olarak ise erdemli bir şehirde yaşamakla mümkündür. Böyle bir toplumda erdemli yönetici olan nebi-filozof kendisi en yüksek mutluluğu elde eden ve şehir halkının da elde etmesi için koyduğu yasalarla onlara rehberlik eden insandır. Nebi-filozofun faal akılla bağ kurması ve mutluluğu elde etmesi İslam felsefesinde yükseliş (urûc/suûd); şehri ve şehir halkını düşüncesinin konusu yapması, yani onlara rehberlik etmesi, onları yönetmesi iniştir (hubût/nüzûl). Bu demektir ki mutluluğu elde etmek aslında bir yükseliş teorisidir.⁶⁰

Felsefî sistemini “sa‘ade” kavramı üzerine inşa eden Fârâbî mutluluğunun yolunun kozmolojik yapıdaki düzendeki gibi siyasi/toplumsal düzende olduğuna dikkat çeker. Evrendeki hiyerarşik yapının en tepe noktasında İlk Sebep, vücudun hiyerarşik düze-

⁵⁸ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 117.

⁵⁹ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 117-118.

⁶⁰ Yves Marquet, “Fârâbî’de İniş ve Yükseliş: İkiye Ayrılan Bir Bağlantı Zinciri”, *Uluslararası İbn Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyruni ve İbn Sina Bildirileri*, çev. Kenan Gürsoy (Ankara: 1990), 203-211.

ninin en tepesinde beyin ve kalp olduğu gibi toplumsal düzenin de en tepesinde yönetici yer almaktadır. Evrendeki en küçük parçalar dahil her şeyin birbiriyle uyumu gibi, toplumun da yapıtaşı olan insan topluluklarının bütün katmanları uyumlu olmalıdır. Zira bu yapıların her biri gayelerini gerçekleştirmek için en küçük parçalarına ihtiyaç duyarlar. Bu gaye evrende ilk Sebep'e, insanda beyin ve kalbe, toplumda ise yöneticiye yönelik ortaya çıkar.⁶¹ Dolayısıyla yapısı itibariyle bir araya gelmeye muhtaç olan insanların yeryüzünde oluşturacakları toplumsal birlikteliğin ve siyasal düzenin evreninkine benzer olması gerekir.⁶² Siyaset yoluyla kurulabilecek bu birliktelik ve düzeni teorik zeminde mümkün kılan temel varsayım ise hem evrenin ve hem de toplumun tıpkı insan gibi organik bir varlık şeklinde tasavvur edilmesidir.⁶³

Bu bakış açısıyla Fârâbî metafiziği toplumsal hayatla ilişkilendirmektedir. Ona göre şehrin yöneticisi metafizik bilgilerin toplumsal hayatta görünürlük kazanmasını sağlar. Burada en önemli karakter şehrin ilk başkanıdır (reîsü'l-evvel). Onun yeryüzünde metafiziğe dayalı bir toplum inşa etmesini mümkün kılan ise kendisinin aynı zamanda peygamber olması, Tanrı ve tanrısal olanla vahiy aracılığıyla kurduğu irtibatır.⁶⁴ Buna göre Tanrı'nın âlemi yönetimiyle şehri yöneten ilk başkanın şehri yönetimi benzer olmalıdır. Nitekim İlk Sebep'in (es-Sebebü'l-Evvel) kendi dışındaki varlıklarla ilişkisi erdemli şehrin yöneticisinin şehrin sakinleri ile ilişkisine benzer. Buna göre ilk başkanın erdemli şehirdeki konumu da âlemin ilk müdebbiri (müdebbir-i evvel) olan Tanrı'nın âleme, âlemin kısımlarına ve orada yer alan mevcudâta nispetle sahip olduğu konuma benzemektedir.⁶⁵ Dolayısıyla yöneticinin erdemli şehrin sakinlerini nihai gayeleri olan mutluluğa ulaştırmak için her çeşit idaresinde Tanrı'yı ve Tanrı'nın âlemdeki idaresini örnek almalıdır.⁶⁶ Bununla birlikte erdemli şehrin mensuplarının Tanrı'nın sıfatları olarak bahsettiği nitelikleri kendi hayatında da konumuna göre edinmesi gerekmektedir. Yani erdemli şehirdeki bireyler imkanları ve zihni kapasitesi oranında Allah'ın ahlâkı ile ahlaklanacak; onun

⁶¹ Fârâbî, , *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 70-74. es-Siyâsetü'l-medeniyye, 48-49.

⁶² Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 117.

⁶³ Lokman Çilingir, "Fârâbî'de Rasyonel Siyaset ve Akıl İnancı", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 11: (2007) 216; Aksu, 218.

⁶⁴ Fârâbî, *Kitâbu'l-Mille*, 44.

⁶⁵ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 118.

⁶⁶ Fârâbî, "Kitâbu'l-Mille"; 64-66; Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, s. 185.

adalet, bilgi, aşk ve cömertlik gibi sıfatlarından payına düşeni almaya çalışacaktır.⁶⁷ Erdemli şehrin yöneticisi olan ideal insan tipinin yönetici yönünü temsil eden kişinin modeli Tanrı ve O'nun idare tarzı olduğuna göre Tanrı'nın âlemi yönetirken cömertlik ve adalet gibi iki metafizik özelliğe göre yönetmekte ise o vakit ilk yöneticinin temel siyasî erdemleri ve idare tarzını belirlerken cömertlik ve adalet ilkelerini dikkate alması gerekmektedir.⁶⁸

Fârâbî felsefesindeki erdemli şehrin ilk kurucu başkanı onun idealize ettiği rol model insanın mücessem şeklidir. Nitekim Fârâbî'de bu ideal insan karakteri bir yönüyle filozof, bir yönüyle yöneticidir. Erdemli şehrin ilk kurucu başkanı her şeyiyle Tanrı'yı kendisine rol model almaktadır. Buna göre ideal insanın filozofluğu bireysel mutlulukla ve ahlâkî yaşama, yöneticiliği ise toplumsal mutlulukla ve siyasî yaşama irtibatlıdır. Fârâbî'ye göre ideal insan her iki yönü itibariyle de Tanrı ve tanrısal varlıklar ile benzerlik kurmalıdır.⁶⁹

Fârâbî *Fusûlün Müntezea*'da erdemli bir toplumun yöneticisinin sadece erdemli olma vasfıyla yetinemeyeceğini, onun "kudemânın" ilâhî insan (el-insânu'l-ilâhî) şeklinde isimlendirdiği insanlık seviyesini aşacak bir yetkinlik seviyesine erişeceğini bildirmektedir.⁷⁰ Erdemli şehrin ilk başkanında somutlaşmış haliyle en ideal insan, insanlığın zirvesinde bulunan, en yüce mutluluğun sahibi ve neredeyse Faal akılla birleşmiş hale gelen kimsedir ve bu kimse ilk yönetici olduğu gibi aynı zamanda hem filozof hem de peygamberdir.⁷¹

Fârâbî yetkin insan modeli olan bu üstün devlet başkanı için on iki özellikten bahseder. Bunlar kuvvetli vücut yapısına ve iradeye sahip olma, öğretme ve öğrenmeyi sevme, zeka ve anlayış, adalet gibi vasıflara sahip olma gibi özelliklerdir.⁷² Fârâbî, erdemli şehrin yöneticisinin fitrî özellikleri, entelektüel ve sanatsal yeterlilikleriyle yöneticilik için uygun bir kimse olması gerektiği üzerinde özellikle durmaktadır.⁷³ Dolayısıyla ideal insan tipinin yönetici yönünü tem-

⁶⁷ Korkut, (Doktora Tezi, Ankara: 2005), 141.

⁶⁸ Aksu, 220, 234.

⁶⁹ Ömer Türker-İbrahim Aksu, "Fârâbî Felsefesinin Temel Erdemleri", *Edebali İslamiyat Dergisi*, 2: 4 (2008), 34.

⁷⁰ Fârâbî, *Fusûlün Müntezea*, 33.

⁷¹ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 125. Aksu, 172.

⁷² Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 127.

⁷³ Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla*, 238.

sil eden erdemli şehrin ilk yöneticisinde gerek doğuştan getirdiği ve gerekse sonradan kazanılması gereken bütün yetkinlikler en ideal derecesiyle bulunmalıdır.⁷⁴ Bu yönüyle ideal insanın yani ilk yöneticinin, filozof olması itibariyle bireysel mutluluğunu, yönetici olması yönüyle de yönetimi altındakilerin mutluluğunu garanti altına alabilme yetki ve gücüyle donanmış bir insan olduğu söylenilebilir.⁷⁵

Fârâbî ideal bireylerin yetiştiği ideal bir toplumun inşasında yöneticiye özel bir önem verir. Zira yöneticilik bir sanattır ve bu sanat erdemli şehrin fillerinin tamamının kendisine yöneldiği bir sanat olmalıdır. Bu şekilde kurulan bir toplumda başkan ve yönetimi erdemli olursa kendisi ve yönetiminde bulunan insanlar da en yüce mutluluğa ulaşmış olurlar. Ancak başkanın yönetimi cahilce olursa yönetiminde bulunan insanları da cehalete dayalı faydalardan birine ulaştırır.⁷⁶ Görüldüğü üzere Fârâbî, erdemleri kazanmak ve mutluluğa ulaşmak için birbirine yardım eden bir toplum olarak nitelendirdiği ideal toplumu, bireylerinin bilgi ve erdeme dayalı yetkinleşme çabası içerisinde olduğu toplum olarak görür.

1010 | db

Sonuç

Fârâbî metinlerinde yetkinlik, insanın Tanrı-âlem-siyaset denklemi içerisinde uyumlu konumuyla değerlendirildiği görülmektedir. Tanrı'nın âleme koyduğu düzen gibi insan, gerek toplumsal yapı içerisinde düzene hizmet eden bir unsur gerekse kendisine verilmiş kuvvelerin yani potansiyel özelliklerinin uyumlu bir şekilde kullanılmasının neticesinde yetkinliğe ulaşır. Dolayısıyla yetkinlik bireyin hem psikolojik yapısı ve hem de toplumsal/siyasal yapı içerisindeki yerinin düzene uygun olmasıyla mümkün görünmektedir. Her bireyin kuvvelerinden ortaya çıkan erdemli davranışları gerçekleştirmekle bireysel planda ideal/yetkin insan olmak mümkündür. Ancak yetkinliğin bir yönü de sahip olunan erdemleri korumaktır. Çünkü erdemli yaşayışın korunamama durumu da söz konusu olabilir.

Fârâbî'nin düşünce sisteminde anahtar kavramlardan biri olan hikmet gerçek mutluluğa ulaşmak için temel bir değer olarak görülmektedir. Hikmet bize en yüce gayeyi öğretir; hikmetin bir dalı olan amelî hikmet ise o gayeye erişmenin yollarını gösterir. Bu mut-

⁷⁴ Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, 182.

⁷⁵ Ahmet Çapku, "İnsanın Yetkinleşmesi Açısından Platon ve Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde Filozofun Yeri", *Kutağubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 30 (2016), 914.

⁷⁶ Fârâbî, *Fusulu'l-Medeni*, 65.

luluğa ulaşmak için yapılması gerekenleri amelî hikmet erdemi sayesinde anlamamız mümkündür. Felsefe çatısı altında toplanan bütün bu farklı disiplinler aslında nazarî ve amelî erdemleri elde etmeyi gaye edinmekte ve dolayısıyla insanın yetkinleşme sürecinde onu bütün yönleriyle mükemmelleştirecek ana erdemleri ve yetkinleşme sürecinde insanın ulaşabileceği ufku göstermesi açısından önemlidir.

Yine Fârâbî metinlerinde insanın felsefe ile ilgilenmesinin onu hakikî mutluluğa ulaştıracağı ana fikrini görmekteyiz. Nitekim felsefeden maksat en yüce mutluluğa erişmektir. Filozof da bu durumda gerçek anlamıyla “mutlu” kimse olmaktadır. Bu şekilde ele aldığımızda insan nasıl hakikî ve en değerli mutluluğu elde eder sorusu ile bir insan nasıl filozof olur sorusu birbirinin yerine konulabilecek sorulardır. Genel bir ifadeyle söyleyecek olursak düşünce ve ahlâkî erdemleri elde etmek kişiyi nihaî anlamda mutluluğa ulaştıracaktır. Bu durumda “ideal insan nasıl olmalıdır.” sorusunun cevabını ararken gerçek filozof nasıl olur sorusunun cevabını bulmak önem arz etmektedir. Ona göre gerçek filozof olabilmek için öncelikle fitrî bir istidada, nazarî ve amelî erdemlere ulaşmak gerekir. Nitekim nazarî erdemnin gayesi insana hakikatin bilgisini vermek iken amelî kısmın gayesi de insanın tercihine konu olabilecek eylemlere dair bilgi elde etmek, kısacası doğru eylemde bulunmaktır. Bununla birlikte Fârâbî’nin –farklı bir erdem tasnifiyle- var olmaları halinde insanlara hem bu dünya mutluluğunu hem de en yüce mutluluğu kazandıracığını söylediği dört tür erdem olan nazarî, fikrî, ahlâkî erdemler ve amelî sanatlar gerçek filozof olabilmenin gerek ve yeter şartlarını da vermektedir.

Fârâbî’nin rol model şahsiyeti her yönüyle Tanrı’ya benzemeyi hedeflemektedir. Bu gaye ile insanın bir yönüyle kendi yetkinliğiyle, diğer yönüyle de kendisi dışındakilerin yetkinliğiyle alâkalı iki yönü vardır. Nitekim Fârâbî böyle bir ideal insanın filozof ve yönetici olduğunu ifade eder. Filozof yönüyle ahlâkî yaşayış ve bireysel mutluluğu yöneticilik yönüyle de toplumu idaresi ve mutluluğa yöneltmesi gibi bir misyonu bulunmaktadır. Böylelikle Fârâbî bu noktada ideal insanı metafizik, ahlâk ve siyaset alanlarını birbirinden ayırmayarak, ideal bir yapı olan evreni model alan ideal toplum içerisinde anlamlı görmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksu, İbrahim. *Fârâbî'de Temel Erdemler*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018.
- Aydınlı, Yaşar. *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2000.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Bedevi, Abdurrahman, *el-İnsanül-kâmil fi'l-İslâm*. Kuveyt: Vekaletü'l-Matbuat, 1976
- Berkowitz, Marvin W. "Karakter Eğitimi Bilimi", çev. Macid Yılmaz, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 14/3, (2014).
- Çapku, Ahmet. "İnsanın Yetkinleşmesi Açısından Platon ve Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinde Filozofun Yeri", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 30 (Haziran 2016). 897-915.
- Çilingir, Lokman. "Fârâbî'de Rasyonel Siyaset ve Akıl İnancı", *Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, 11: (Mart 2007); 199-245.
- Fârâbî, Ebu Nasr Muallim-i Sâni Muhammed b. Muhammed b. Tarhan. *Fusûlün müntezeza*, thk. Fevzi M. Neccar. Beyrut: Dâru'l Meşrik, 1986.
- Fârâbî. *Fusûlü'l-medeni* (Fârâbî'nin İki Eseri İçinde). trc. Hanifi Özcan. İstanbul: MÜİFAV Yayınları.
- Fârâbî. *Kitâbü Arâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla*. nşr. Albert Nasri Nadir. Beyrut: Dâru'l-Maşrik, 1986.
- Fârâbî. *Kitâbü'l-Mille ve nusûsun uhrâ*. thk. Muhsin Mehdi. Beyrut: Dâru'l-meşrik, 1991.
- Fârâbî. *Kitâbü's-Siyaseti'l-medeniyye*. Haydarabad: Meclisu Daireti'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1346.
- Fârâbî. *Risâle Fi Mesaili Müteferrika*. Haydarabad, 1944.
- Fârâbî. *Risâletü't-Tenbih 'ala sebili's-sa'âde*. thk. Sehbân Halifât. Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, 1987.
- Fârâbî. *Uyûnu'l-mesâil (el-Mecmû içinde)*. (Mısır: 1325/1907
- Kindî. "fi Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmihâ", *Resâilü'l-Kindî el-Felsefiyye*. thk: Muhammed Abdu'l-Hâdi Ebû Rîde. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, 1369/1950.
- Korkut, Şenol. *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesi: Kökenleri ve Özgünlüğü*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Marquet, Yves "Fârâbî'de İniş ve Yükseliş: İkiye Ayrılan Bir Bağlantı Zinciri". *Uluslararası İbn Türk, Harezmi, Fârâbî, Beyruni ve İbn Sina Bildirileri*, çev. Kenan Gürsoy. Ankara: 1990.
- Medkur, İbrahim. *Fi'l-Felsefeti'l-İslâmiyye: Menhec ve Tatbîkühü*, Kahire: Dâru'l-Maârif, 1983.
- Türker, Ömer – Aksu, İbrahim. "Fârâbî Felsefesinin Temel Erdemleri", *Edebali İslamiyat Dergisi*, 2: 4 (2008), 25-51.
- Uysal, Enver. "Kindî ve Fârâbî'de Akıl ve Nefs Kavramlarının Ahlâki İçeriği" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13:2, 141-156.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İslam Felsefesi Kaynakları ve Tesirleri: Eski Yunandan Çağdaş Düşünceye Doğru*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1967.
- www.tdk.gov.tr. Erişim Tarihi 01.10.2019.
- Yakıt, İsmail. "Türk-İslam Düşünürü Mevlana'ya Göre İdeal İnsan Tasavvuru". *1. Millî ve Manevî Mevlana Kongresi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayinevi, 1986.

Who is the Ideal Human? al-Fārābī Based Reading

Fatih AYDIN*

Extended Abstract

In this article, based on the texts of al-Fārābī, information will be given on the position of man in the field of existence, his purpose, his potentials, and his competence in relation to God and the world. It is possible to say that the concept of competent / ideal person, which constitutes the main subject of our article, is a superior "character" that expresses the perception, thinking and behavior patterns of human being suitable for nature / creation. In the process of reaching the ideal point of the moral perpetrator, the key concept is undoubtedly virtue.

The investigation of the relation between the ideal human character and virtues, the existence, knowledge and value fields with which the human being is connected and the moral life is a fundamental problem area in our article. In such an investigation, we will try to reveal the problem based on the texts of Abu Nasr al-Fārābī, who has a high representation power in the philosophical tradition. Because al-Fārābī is an important Islamic philosopher who has written works on important issues of philosophy such as existence, knowledge and value with a holistic view.

The main goal of our article is to evaluate the position of human in the field of existence, its purpose, potentials in itself, and its relationship with God and the world in terms of ontological, epistemological and psychological aspects in the al-Fārābī texts. al-Fārābī is defined by characteristics such as "thinking, mortal" and it is emphasized that the most basic power that human beings can gain through his competence is reason. On the other hand, he defines the reason as "the thing with which man is a man" and thus states that the mind is the most fundamental feature that distinguishes man from other living things. The elements of the competence expected of man are determined within the framework of his connection with God, the universe and other people, besides the reason.

In this system designed by al-Fārābī, reaching the ideal character is possible by using reason / wisdom in real terms. Person's search for meaning in al-Fārābī thought shows the close relationship he establishes between the metaphysical world he lives in and individual and social life. As a matter of fact, the principles of the order in the universe are also compatible with the principles that determine the individual / moral and social / political life of person.

Being a deficient being with the potential to become a human at the beginning of its existence, human is a being that realizes its goals, ideals and actions in

* Dr., Duzce University Faculty of Theology, Department of Islamic Philosophy, Duzce, Turkey, fatihaydin@duzce.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0003-0672-5822>

accordance with the competence expected of him through these powers. Human beings have the capacity to reveal their inherent potentials in practical fields such as morality, art and technique, as well as attaining lofty goals thanks to the power of reason.

A person who seeks to approach the supreme realm theoretically in his thought of al-Fārābī is obliged to do the most appropriate in his actions. This is possible by gaining the virtues. According to our philosopher, virtue is the structures belonging to the soul through which man performs good things and good behaviors; inferiority is also defined as deficiencies in which people perform bad and ugly deeds through themselves.

al-Fārābī does not distinguish between the competence and happiness of the individual and society. Because the competence of the individual is completed in proportion to his interaction with the society he is in. His understanding of competence is seen to have an encompassing of all aspects of the person in terms of intellectual and moral aspects, from the metaphysical dimension to the social and individual life, at the point of revealing human potentials.

An ideal society, on the other hand, characterizes it as a society composed of people who are equipped with virtues and fulfill their moral obligations. Therefore, the ideal society with virtues cannot be imagined without virtuous people. Because human-specific competence is only possible by participating in social life. As a social entity, human needs can be met through mutual assistance. Therefore, gaining the competence of human requires social life. al-Fārābī gives special importance to the ruler in the construction of an ideal society where ideal individuals are raised. The first president of the virtuous city in al-Fārābī philosophy is the embodied form of the role model person he idealized. As a matter of fact, in al-Fārābī, this ideal human character is a philosopher in one aspect and a ruler in another aspect. The first president of the virtuous city takes God as a role model for himself in every way. As a result, al-Fārābī regards the ideal person as meaningful in the ideal society, which takes the universe as a model, without separating the fields of metaphysics, ethics and politics.

Keywords: Moral, al-Fārābī, Ideal person, Competence, Virtue.

